

POGOVOR S HEIDEGGROM (1966)

103

Spiegel: Gospod profesor Heidegger, vedno znova ugotavljamo, da na Vaše filozofsko delo delno pada senca dogodkov iz Vašega življenja, ki niso trajali dolgo, a niso bili nikdar osvetljeni.

Heidegger: Mislite na triintrideseto?

Spiegel: Da, pa tudi na poprej in kasneje. Vse to bi radi postavili v širši kontekst in šele potem pristopili k posameznim vprašanjem, ki se zdijo pomembna, na primer: Kakšne so možnosti učinkovanja iz filozofije navzven na dejanskost, tudi na politično dejanskost?

Heidegger: To so pomembna vprašanja - bom odgovoril nanja. Najpoprej pa moram reči, da se pred mojim rektoratom politično nikakor nisem udeleževal. V zimskem semestru 1932/33 sem imel dopust in večino časa sem bil zgoraj v svoji koči.

Spiegel: Kako je tedaj prišlo do tega, da ste postali rektor freiburške univerze?

Heidegger: Decembra 1932 je bil za rektorja izbran moj sosed von Möllendorf, redni profesor za anatomijo. Na tukajšnji univerzi novi rektor nastopi 15. aprila. V zimskem semestru 1932/33 sva se pogosto pogovarjala o položaju, ne samo o političnem, marveč predvsem o položaju univerz, o delno brezizhodnem položaju študirajočih. Moja sodba je bila: Kolikor lahko presodim, obstaja še samo tale možnost: poskušati s konstruktivnimi silami, ki so še dejansko žive, zajeti prihodnji razvoj.

Spiegel: Ste torej videli povezavo med položajem nemških univerz in splošno politično situacijo v Nemčiji?

Heidegger: Politične dogodke med januarjem in marcem 1933 sem seveda spremljal in sem o tem sem in tja govoril tudi s svojimi mlajšimi kolegi. Vendar pa sem svoje delo posvečal obsežnejši interpretaciji predsokratičnega mišljenja. Na začetku letnega semestra sem se vrnil v Freiburg. Medtem je profesor von Möllendorf 16. aprila prevzel svoje rektorsko mesto. Po komaj dveh tednih ga je tedanji badenski minister za kulturo razrešil. Zaželeni povod za to ministrovo odločitev je bilo bržkone dejstvo, da je rektor prepovedal na univerzi izobesiti tako imenovani judovski plakat.

Spiegel: Gospod von Möllendorf je bil socialdemokrat. Kaj je naredil po svoji odstavitvi?

Heidegger: Še istega dne je von Möllendorf prišel k meni in mi rekel: "Heidegger, zdaj morate rektorat prevzeti vi." Opozoril sem ga na to, da nimam nikakršnih upravljalških izkušenj. Tedanji prorektor Sauer (teolog) me je ravno tako prepričeval, naj kandidiram na novih rektorskih volitvah, kajti obstajala je nevarnost, da bi bil za rektorja imenovan kak funkcionar. Mlajši kolegi, s katerimi sem že več let razpravljajal o problemih oblikovanja univerze, so me naravnost silili, naj prevzamem rektorat. Dolgo sem okleval. Končno sem pristal, da prevzamem to mesto, vendar le v interesu univerze in ob popolnem soglasju plenuma. Pojavili pa so se dvomi glede moje primernosti za rektorja, tako da sem se zjutraj tistega dne, ki je bil določen za rektorske volitve, podal na rektorat in navzočima odstavljenima kolegoma von Möllendorfu in prorektorju Sauerju pojasnil, da ne morem sprejeti te službe. Kolega sta mi odvrnila, da so volitve pripravljene že tako daleč, da zdaj ne morem več odstopiti od kandidature.

Spiegel: Navsezadnje ste torej pristali. Kakšno je bilo potem Vaše razmerje do nacionalsocialistov?

105

Heidegger: Drugega dne mojega rektorstva se je na rektoratu pokazal "študentski vodja" z dvema spremljevalcema in znova zahteval izobešanje "judovskega plakata". To sem odklonil. Trije študentje so se umaknili, toda s pripombo, da bodo o moji prepovedi poročali na študentsko vodstvo Reicha. Čez nekaj dni je prišel telefonski klic z visokošolskega urada SA pri vrhovnem vodstvu SA; klical je "SA-Gruppenführer" dr. Baumann in zahteval izobešanje imenovanega plakata, kar da se je že zgodilo na drugih univerzah. Če bom to zavrnil, naj računam na odstavitev, če ne celo na izključitev z univerze. Za svojo prepoved sem skušal dobiti podporo pri badenskem ministru za kulturo. Pojasnil mi je, da proti SA ne more ničesar ukreniti. Kljub temu svoje prepovedi nisem umaknil.

Spiegel: To doslej ni bilo znano.

Heidegger: Motiv, ki me je sploh gnal, naj prevzamem rektorstvo, je naznačen že v mojem freiburškem nastopnem predavanju Kaj je metafizika? iz leta 1929: "Znanstvena področja so si med seboj zelo oddaljena. Načini obravnave njihovih predmetov se razlikujejo v temelju. To razcepljeno mnogoterost disciplin družijo danes še samo tehnična organizacija univerz in fakultet, pomen pa ji daje le praktična namernost strok. Ob tem je zakoreninjenost znanosti v njihovem bistvenem temelju odmrta." Kaj sem v času rektorstva poskušal napraviti glede na to - do danes že skrajno razvezano - stanje univerz, je razvidno iz mojega rektorskega govora.

Spiegel: Radi bi ugotovili, kako se in če se izjava iz leta 1929 ujema s tem, kar ste rekli v svojem nastopnem govoru kot rektor. Vzemimo iz konteksta naslednji stavek: "Veliko opevano 'akademsko svobodo' je treba pregnati z nemške univerze; kajti ta svoboda je, ker je bila samo nikalna, nepristna." Menimo, da lahko predpostavimo, kako ta stavek izraža vsaj del tistih pojmovanj, ki so Vam še danes blizu.

Heidegger: Da, strinjam se s tem. Kajti ta akademska "svoboda" je bila vse prepogosto le negativna; osvobojenost od truda, da bi se zavzeli za to, kar terja znanstveni študij, refleksijo in osmislitev. Sicer pa stavka, ki ste ga iztrgali, ne bi smeli brati zase, temveč v kontekstu, kajti tedaj je razvidno, kaj sem želel povedati z "negativno svobodo".

Spiegel: Seveda, razumljivo. Vendar pa menimo, da v Vašem rektorskem govoru lahko zaznamo neki nov ton, ko na primer štiri mesece po imenovanju Hitlerja za kanclerja Reicha govorite o "veličini in veličanstvenosti tega preloma".

Heidegger: Da, o tem sem bil tudi prepričan.

Spiegel: Bi lahko še nekoliko bolj pojasnili?

Heidegger: Rad. Tedaj nisem videl nobene druge alternative. Ob občih zmedeni stališč in političnih tendencah 22 strank je bilo nujno najti neko nacionalno, predvsem pa socialno izhodišče, na primer v smislu poskusov Friedricha Naumanna. Za primerjavo naj tu navedem neki spis Eduarda Sprangra, ki daleč presega moj rektorski govor.

Spiegel: Kdaj ste se začeli ukvarjati s političnimi vprašanji? Imenovane stranke so bile že dolgo tu. Od 1930 je bilo že tudi na milijone brezposelnih.

Heidegger: V tem času sem bil še povsem zavzet z vprašanji, ki sem jih razvil v Biti in času (Sein und Zeit, 1927) ter v spisih in predavanjih iz naslednjih let, s temeljnimi vprašanji mišljenja, ki pa se posredno nanašajo tudi na nacionalna in socialna vprašanja. Kot univerzitetni učitelj sem imel neposredno pred očmi vprašanje o smislu znanosti in s tem določitve nalog univerze. Ta zavzetost se izraža v naslovu rektorskega govora: Samopotrđitev nemške univerze. Takšnega naslova ne boste našli v nobenem rektoratskem govoru tistega časa. Toda kdo od tistih, ki polemizirajo z rektoratskim govorom, ga je sploh temeljito prebral, premislil in ga razložil glede na tedanjo situacijo?

Spiegel: Samopotrđitev univerze, ali to za tako burne čase ne zveni malce neprimerno?

Heidegger: Kako? - Samopotrđitev univerze, to je bilo v nasprotju s tako imenovano politično znanostjo, ki so jo tedaj že zahtevali v Partiji in nacionalsocialistični zvezi študentov. Ta naslov je imel tedaj povsem drug pomen; ni pomenil politologije kot danes, marveč tole:

Znanost kot tako, njen smisel in njeno vrednost, določa njena dejanska korist za ljudstvo. V rektorskem govoru je posebej poudarjeno prav nasprotovanje takšni politizaciji znanosti.

Spiegel: Ali Vas razumemo prav: Ali ste s tem, ko ste univerzo vpotegnili v to, kar ste tedaj občutili kot prelom, hoteli univerzo potrditi nasproti morda premočnim tokovom, ki univerzi ne bi več pustili njene samosvojesti?

Heidegger: Zagotovo, toda samopotrditev bi si morala hkrati zadati nalogo, da si univerza v nasprotju z golo tehnično organizacijo vzpostavi novi smisel, z osmislitvijo izročil zahodnoevropskega mišljenja.

Spiegel: Gospod profesor, ali naj to razumemo tako, kakor da ste tedaj mislili, kako boste ozdravitev univerze dosegli s pomočjo nacionalsocializma?

Heidegger: To je rečeno napačno. Ne skupaj z nacionalsocializmom, pač pa naj bi se univerza prenovila prek lastne osmislitve in se tako postavila na trdno stališče ob nevarnosti politizacije znanosti - v poprej navedenem smislu.

Spiegel: In zaradi tega ste v svojem rektorskem govoru razglasili te tri stebre: "delovno službo", "vojaško službo" in "vednostno službo". S tem naj bi bila "vednostna služba", tako ste bržkone mislili, dvignjena na enakovredni položaj, česar ji nacionalsocialisti niso omogočili?

Heidegger: O "stebrih" ni bilo govora. Berite pozorno: vednostna služba je sicer razvrščena na tretje mesto, toda po smislu je postavil-

jena na prvo mesto. Pomislimo, da delo in vojaščina tako kakor vsaka človekova dejavnost temeljita na nekem vedenju in da ju šele to razpira.

Spiegel: Vendar pa moramo - s tem bi bili na koncu z mučnim citiranjem - omeniti še en stavek, o katerem si ne moremo misliti, da bi ga podpisali tudi danes. Jeseni 1933 ste dejali: "Naj pravila vaše biti ne bojo dogme in ideje. Samo Vodja in edino on je današnja in prihodnja nemška dejanskost in njen zakon."

Heidegger: Teh stavkov v rektorskem govoru ni, marveč so v lokalnem freiburškem študentskem časopisu z začetka zimskega semestra 1933/34. Ko sem prevzel rektorat, mi je bilo jasno, da brez kompromisov ne bo šlo. Navedenih stavkov danes ne bi več podpisal. Česa takega že 1934 ne bi več rekel.

Spiegel: Lahko postavimo še neko vmesno vprašanje?
Iz današnjega pogovora lahko razberemo, da ste se v letu 1933 gibali med dvema poloma. Prvič: Marsikaj ste morali reči ad usum delphini. To bi bil prvi pol. Drugi pol pa je bil bolj pozitiven; to bi Vi izrazili takole: Imel sem občutek, da gre tu za nekaj novega, za prelom.

Heidegger: Tako je. Ne da bi govoril samo navidezno, marveč sem tu res videl možnosti.

Spiegel: Veste, da so Vam v tem kontekstu očitali sodelovanje z NSDAP in njenimi društvi in da v javnosti ti očitki še zmerom niso ovrženi.

Tako so Vam očitali, da ste sodelovali pri
zažiganju knjig v izvedbi študentovstva oziroma
Hitlerjeve mladine.

Heidegger: Načrtovano sežiganje knjig, ki naj bi bilo pred univerzitetno zgradbo, sem prepovedal.

Spiegel: Nadalje so Vam očitali, da ste iz univerzitetne
biblioteke oziroma filozofskega oddelka
odstranili knjige judovskih avtorjev.

Heidegger: Kot direktor oddelka sem lahko razpolagal le z njegovo
biblioteko. Nisem se strinjal s ponavljajočimi zahtevami po odstranitvi
knjig judovskih avtorjev. Nekdanji udeleženci mojih seminarjev
lahko danes pričajo, da niso bile odstranjene nobene knjige
judovskih avtorjev, marveč so bili ti avtorji, predvsem Husserl, citirani
še naprej in se je o njih razpravljalo tako kakor pred 1933.

110

Spiegel: Kako si razlagate nastanek takšnih govoric?
Gre za zlonamernost?

Heidegger: Kolikor vire poznam, gre za to; toda gibalni razlogi za
klevete so globlji. Prevzem rektorata je verjetno le povod, ne odločilni
razlog. Verjetno se bo zato polemika razvnela zmerom znova, če
se bo le našel povod.

Spiegel: Tudi po letu 1933 ste imeli judovske študente.
Vaš odnos do nekaterih izmed teh judovskih
študentov naj bi bil zelo prisrčen.

Heidegger: Po letu 1933 nisem spremenil svojega obnašanja. Ena
izmed mojih najstarejših in najbolj nadarjenih učenk, Helene Weiss,
ki je kasneje emigrirala na Škotsko, je promovirala, ko to na tukajšnji
fakulteti ni bilo več mogoče, v Baslu, in sicer z delom Kavzalnost
in naključje v Aristotelovi filozofiji, natisnjenim 1942 v Baslu. Na

koncu predgovora je avtorica zapisala: "Poskus fenomenološke interpretacije, ki ga podajam v prvem delu, je bil mogoč zahvaljujoč Heideggrovim neobjavljenim interpretacijam grške filozofije."

Tu si lahko ogledate primerek z avtoričinim posvetilom. Gospo dr. Weiss sem v Bruslju pred njeno smrtjo še večkrat obiskal.

Spiegel: Dolgo časa ste bili Jaspersov prijatelj. Po 1933 se je to razmerje začelo krhati. Širi se fama, da je bilo to krhanje povezano s tem, da je imel Jaspers judovsko ženo. Lahko poveste kaj o tem?

Heidegger: Jaspersov prijatelj sem bil od 1919; njega in njegovo ženo sem obiskal v Heidelbergu v letnem semestru 1933. Karl Jaspers mi je od 1934 do 1938 pošiljal vse svoje izdaje - "s prisrčnimi pozdravi".

Spiegel: Bili ste učenec svojega judovskega predhodnika na filozofski katedri freiburške univerze, Edmunda Husserla. Fakulteti Vas je priporočil kot naslednika za redno profesuro. Vaš odnos do njega ni mogel biti brez hvaležnosti.

Heidegger: Saj vendarle poznate posvetilo iz Biti in časa.

Spiegel: Seveda. Toda kasneje je prišlo do skrhanja odnosov. Ali nam lahko poveste in hočete povedati, kaj je bilo vzrok temu?

Heidegger: Zaostrile so se razlike z vidika vsebine. Na začetku tridesetih let je Husserl javno obračunal z Maxom Schelerjem in menoj na tako jasen način, da ni bilo več kaj skrivati. Kaj je Husserla prignalo do tega, da se je tako očitno distanciral od mojega mišljenja, nisem mogel ugotoviti.

Spiegel: Ob kateri priložnosti je bilo to?

Heidegger: Husserl je nastopil pred študenti v berlinski športni palači. O tem je poročal Erich Mühsam v enem izmed velikih berlinskih časopisov.

Spiegel: Spor kot tak nas v tem kontekstu ne zanima. Zanima nas le to, da to ni bil spor, ki bi bil povezan z letom 1933.

Heidegger: Niti najmanj.

Spiegel: Očitali so Vam, da ste ob objavi pete izdaje Biti in časa prvotno posvetilo Husserlu izpustili.

Heidegger: To drži. To stvar sem razložil v svoji knjigi Na poti h govoric (Unterwegs zur Sprache). Tu sem zapisal: "Da bi zavrnil zelo razširjeno napačno trditev, naj tu izrecno pripomnim, da je bilo posvetilo v Biti in času, ki je omenjeno na 92. strani pogovora, postavljeno tudi v četrti izdaji knjige 1935. Ko se je založnik za natis pete izdaje 1941 zbal oziroma je pričakoval prepoved knjige, smo se na predlog in željo Niemeyerja končno zedinili, da posvetilo v tej izdaji izpustimo, toda pod pogojem, ki sem ga postavil jaz, da še tudi zdaj ostane pripomba na strani 38, ki je posvetilo pravzaprav šele utemeljila in se glasi: "Če je ta raziskava napravila kak korak naprej pri razpiranju 'stvari same', tedaj se mora avtor za to zahvaliti predvsem E. Husserlu, ki je avtorja v času njegovih freiburških učnih let seznanil z različnimi področji fenomenološkega preučevanja s podrobnim osebnim usmerjanjem in svobodnim pristopom do neobjavljenih raziskav."

Spiegel: Potem nam sploh ni treba postaviti vprašanja, ali drži, da ste kot rektor freiburške univerze profesorju Husserlu prepovedali uporabo

univerzitetne biblioteke oziroma biblioteke
filozofskega oddelka.

Heidegger: To je kleveta.

Spiegel: In tudi ni nikakršnega pisma, v katerem naj bi izrazili takšno prepoved v odnosu do Husserla? Kako je sploh prišlo do teh govoric?

Heidegger: Še sam ne vem, ne najdem razlage za to. Absurdnost vse te zadeve lahko predstavim z nečim, kar tudi ni znano: V času svojega rektorstva sem direktorja medicinske klinike profesorja Thannhauserja in kasnejšega Nobelovega nagrajenca von Hevesyja, profesorja za fizikalno kemijo - oba sta bila Juda - podprl z zagovorom pred ministrom, ki ju je v imenu ministrstva hotel odpustiti. Da bi ta dva moža podprl, hkrati pa nastopal proti svojemu učitelju in emeritu na ta način, kakor se govori, je absurdno. Preprečil sem tudi to, da bi študentje in docenti pripravili demonstracije proti profesorju Thannhauserju. Tedaj je bilo precej čakajočih privatnih docentov, ki so si mislili: Zdaj je čas, da pritismo. Če so se ti ljudje najavili pri meni, sem jih zavrnil.

113

Spiegel: Niste bili na Husserlovem pogrebu 1938.

Heidegger: O tem bi rad povedal naslednje: Očitek, da sem prelomil vse stike s Husserlom, je neutemeljen. Moja soproga je maja 1933 gospe Husserlovi v imenu naju obeh napisala pismo, v katerem sva izrazila najino nespremenjeno hvaležnost in ga skupaj s šopkom rož poslala Husserlovim. Gospa Husserlova je odgovorila na kratko s formalno zahvalo in napisala, da so odnosi med obema družinama pretrgani. To, da ob Husserlovi bolezni in smrti nisem še enkrat pokazal svoje hvaležnosti in svojega spoštovanja, imam za človeško šibkost, zaradi katere sem gospo Husserlovo v nekem pismu prosil, da mi odpusti.

Spiegel: Husserl je umrl 1938. Rektorstvo ste pustili že februarja 1934. Kako je prišlo do tega?

Heidegger: Tega se moram lotiti nekoliko širše. Z namero, da bi prevladali tehnično organizacijo univerze, se pravi, prenovili fakultete od znotraj, glede na njihove vsebinske naloge, sem predlagal, naj v zimskem semestru na posameznih fakultetah imenujejo za dekane mlajše, predvsem pa v njihovi stroki znane kolege; in sicer ne glede na njihov odnos do Partije. Tako so postali dekani: profesor Erik Wolf na pravni fakulteti, profesor Schadewaldt na filozofski fakulteti, profesor Soergel na naravoslovni fakulteti in profesor von Möllendorf, ki je bil spomladi kot rektor odstavljen, na medicinski fakulteti. Toda že za božič 1933 mi je postalo jasno, da ne bom mogel speljati obnove univerze, kakršno sem si zamislil, tako zaradi odpora med kolegi kot zaradi Partije. Kolegi so mi šteli v zlo, ker sem hotel k odgovornemu upravljanju univerze pritegniti tudi študente - natanko tako, kakor je to danes. Nekega dne so me poklicali v Karlsruhe, kjer je minister prek svojega svetovalca - ob navzočnosti krajevnega študentskega vodje - zahteval, naj dekana pravne in medicinske fakultete zamenjam z dvema drugima kolegoma, ki sta bila pogodu Partiji. To zahtevo sem odbil in razglasil svoj odstop z mesta rektorja, če bo minister vztrajal pri svoji nameri. To se je zgodilo. Bilo je februarja 1934, po desetih mesecih rektorstva sem odstopil, medtem ko so rektorji tedaj ostali na svojih mestih dve leti in več. Medtem ko je o prevzemu rektorata poročalo domače in zunanje časopisje, so o mojem odstopu molčali.

114

Spiegel: Ste tedaj sploh imeli priliko o svoji zamisli univerzitetne reforme informirati pristojnega ministra Reicha?

Heidegger: Kdaj tedaj?

Spiegel: Govori se o Rustovem obisku v Freiburgu 1933.

Heidegger: Gre za dva različna dogodka. Ob proslavi v čast Schageterja v Schänauu v W. sem ministra pozdravil na kratko, formalno. Drugič pa sem z ministrom govoril v Berlinu novembra 1933. Govoril sem mu o svojem pojmovanju znanosti in o možnem oblikovanju fakultet. Vse je pozorno poslušal, tako da sem upal, kako najin razgovor ne bo ostal brez učinkov. Zgodilo pa se je drugače. Ne vem, zakaj mi očitajo ta razgovor s takratnim ministrom Reicha za vzgojo, ko pa so ta čas vse inozemske vlade tako zelo hitele s priznavanjem Hitlerja in mu izkazovale običajne internacionalne časti.

Spiegel: Ali se je potem, ko ste pustili rektorstvo, Vaše razmerje do NSDAP spremenilo?

Heidegger: Po odstopu sem se omejil na svoje učiteljske dolžnosti. V zimskem semestru 1934 sem predaval "Logiko". Naslednji semester 1934/35 sem prvič predaval o Hölderlinu, 1936 sem začel s predavanji o Nietzscheju. Vsi, ki so znali poslušati, so lahko slišali, da gre za konfrontacijo z nacionalsocializmom.

115

Spiegel: Kako je bilo s predajo? Se svečanosti niste udeležili?

Heidegger: Da, odklonil sem, da bi se udeležil svečane predaje rektorstva.

Spiegel: Je bil Vaš naslednik angažiran član Partije?

Heidegger: Bil je jurist; partijski časopis Der Alemanne je njegovo imenovanje za rektorja najavil z velikim naslovom: "Prvi nacionalsocialistični rektor na univerzi".

Spiegel: Kako se je obnašala Partija do Vas?

Heidegger: Nenehoma so me nadzorovali.

Spiegel: Ste to opazili?

Heidegger: Da, gre za primer dr. Hankeja.

Spiegel: Kako ste ga opazili?

Heidegger: Ker je sam prišel k meni. Je že promoviral, v zimskem semestru 1936/37, v letnem semestru 1937 pa je postal član višjega seminarja pri meni. Poslala ga je SD, da bi me nadzoroval.

Spiegel: Kako je prišlo do tega, da se je nenadoma obrnil na Vas?

Heidegger: Na podlagi mojega seminarja o Nietzscheju v letnem semestru 1937 in načina, kako je pri tem potekalo delo, mi je sporočil, da naložene kontrole ne more več opravljati, z vso zadevo pa me je seznanil zaradi moje nadaljnje učiteljske dejavnosti.

116

Spiegel: Partija je torej budno pazila na Vas?

Heidegger: Vedel sem le to, da mojih spisov niso smeli komentirati, na primer spisa Platonov nauk o resnici (Platons Lehre von der Wahrheit). Predavanje o Hölderlinu, ki sem ga imel spomladi 1936 v Rimu na Germanskem inštitutu, je na že običajen način napadel časopis Hitlerjeve mladine Volja in moč (Wille und Macht). Zainteresirani so lahko brali polemiko, ki jo je proti meni poleti 1934 odprl časopis Narod v nastajanju (Volk im Werden) E. Krieka. Na internacionalni filozofski kongres 1934 v Pragi me z nemške strani niso delegirali. Na enak način sem bil izključen tudi z internacionalnega kongresa o Descartesu v Parizu 1937. To je v Parizu povzročilo tak osupljiv učinek, da si je tamkajšnje kongresno vodstvo - profesor Bréhier s Sorbone - pozanimalo neposredno pri meni, zakaj ne pripadam nemški delegaciji. Odgovoril sem, da se kongresno vodstvo o tem lahko pozanima pri ministru Reicha za vzgojo. Čez nekaj časa je iz Berlina prišla zahteva, naj se pridružim delegaciji. To

sem zavrnil. Predavanji Kaj je metafizika? (Was ist Metaphysik?) in O bistvu resnice (Vom Wesen der Wahrheit) so prodajali v ovitkih brez naslova izpod pulta. Rektoratski govor so na pobudo Partije kmalu po 1934 umaknilki iz prodaje.

Spiegel: Je bilo kasneje še slabše?

Heidegger: Zadnje leto vojne so 500 najpomembnejših znanstvenikov in umetnikov oprostili vseh dolžnosti v zvezi z vojaško službo. Sam nisem spadal k oproščenim, nasprotno, poleti 1944 sem bil vpoklican za delo na obalnih okopih Rena.

Spiegel: Na drugi, švicarski strani je kopal Karl Barth.

Heidegger: Zanimivo je, kako je to potekalo. Rektor je sklical vse univerzitetne učitelje. Imel je kratek nagovor z naslednjo vsebino: To, kar bom povedal zdaj, izhaja iz dogovora z okrajnim in krajevnim nacionalsocialističnim voditeljem. Vsi univerzitetni učielji se delijo na tri skupine: najprej gre za povsem nadomestljive, potem za delno nadomestljive in na tretjem mestu za nenadomestljive. Na prvem mestu povsem nadomestljivih je bil imenovan Heidegger, nato G. Ritter.¹ Po končanih delih na okopih sem imel v zimskem semestru 1944/45 predavanja z naslovom Pesnjenje in mišljenje, ki v določenem smislu pomenijo nadaljevanje predavanj o Nietzscheju, se pravi konfrontacije z nacionalsocializmom. Po drugi uri predavanj so me potegnili, kot najstarejšega izmed učiteljskega kadra, v ljudsko obrambo (Volksturm).

Spiegel: Morda bi lahko povzeli: 1933 ste se kot nepolitični človek v ožjem, ne širšem, pomenu priključili politiki domnevnega preloma...

Heidegger: ...v okviru univerze...

Spiegel: ...v okviru univerze. Po približno letu dni ste funkcijo, ki ste jo ob tem prevzeli, spet pustili. Toda 1935 ste v predavanju, ki je bilo objavljeno 1953 pod naslovom Uvod v metafiziko (Einführung in die Metaphysik) dejali: "To, kar danes" - to je bilo torej leta 1935 - "ponujajo kot filozofijo nacionalsocializma, nima pa prav ničesar skupnega z notranjo resnico in veličino tega gibanja (namreč z gibanjem planetarno določene tehnike in novoveškega človeka), lovi v kalnih vodah 'vrednot' in 'celovitosti'." Ste besede v oklepaju dodali šele 1953, torej ob natisu - da bi bralcu iz leta 1953 na primer pojasnili, v čem ste leta 1935 videli "notranjo resnico in veličino gibanja", torej nacionalsocializma - ali pa gre za pojasnilo že iz leta 1935?

118 Heidegger: To je že v mojem rokopisu in natančno ustreza mojemu tedanjemu pojmovanju tehnike, ne pa še kasnejšemu razumetju bistva tehnike kot postavlja (Gestell). Da tega mesta nisem prebral, izhaja od tod, da sem bil prepričan v pravilno razumevanje mojih slušateljev, tepci in vohljači in ovaduhi pa so vse to razumeli drugače - naj jim bo.

Spiegel: Sem bi zagotovo uvrstili tudi komunistično gibanje?

Heidegger: Da, brezpogojno, kot opredeljeno s planetarno tehniko.

Spiegel: Tudi amerikanizem?

Heidegger: Tudi o tem bi spregovoril. V preteklih tridesetih letih je postalo očitneje, da predstavlja planetarno gibanje novoveške tehnike moč, katere zgodovino opredeljujoče veličine skoraj ne

moremo preceniti. Odločilno vprašanje je zame zdaj to, kateri politični sistem - in kako - bi bil sploh primeren za tehnično dobo. Na to vprašanje nimam odgovora. Nisem prepričan, da je to demokracija.

Spiegel: Seveda je "ta" demokracija le zbirni pojem, ob katerem si lahko predstavljamo marsikaj. Vprašanje je, če je transformacija te politične forme še možna. Po letu 1945 ste se opredeljevali do političnih stremeljenj v zahodnem svetu in ob tem govorili tudi o demokraciji, o politično izraženem krščanskem svetovnem nazoru in tudi o pravni državi - vsa ta stremljenja ste razglasili za "polovičnosti".

Heidegger: Najpej bi Vas prosil, da mi poveste, kje sem govoril o demokraciji in o tem, kar ste omenjali v nadaljnjem. Kot polovičnosti bi jih vsekakor označil, ker v njih ne vidim nikakršne dejanske konfrontacije s tehničnim svetom, kajti za vsem tem po mojem mnenju še zmerom tiči predstava, da je tehnika po svojem bistvu nekaj, kar ima v rokah človek. To po mojem mnenju ni mogoče. Tehnika je v svojem bistvu nekaj, česar človek ne obvladuje.

119

Spiegel: Katera izmed zgoraj navedenih struj bi bila z Vašega vidika najbolj v skladu s časom?

Heidegger: Tega ne vem. Vem pa za odločilni problem. Najprej bi bilo treba pojasniti, kaj Vam pomeni biti v skladu s časom, kaj tu pomeni "čas". Še več, treba bi se bilo vprašati, ali je primernost času merilo "notranje resnice" človeškega delovanja, ali nista merodajni delovanji mišljenje in pesništvo, kljub vsem prigovorom temu obratu.

Spiegel: Toda očitno je, da so se orodja človeku izmikala v vseh časih, spomnimo se hudičevega učenca. Ni nekoliko preveč pesimistično

reči, da veliko večjega orodja moderne tehnike ne bomo obvladali?

Heidegger: Pesimizem. Ne. Tako pesimizem kot optimizem spadata v območje obstoječega osmišljanja, sta preozka vidika. Predvsem pa - moderna tehnika ni nikakršno "orodje" in nima z orodji ničesar skupnega.

Spiegel: Zakaj naj bi tehnika tako zelo prevladala nad nami...?

Heidegger: Nisem rekel prevladala. Dejal sem, da še ne poznamo poti, ki bi ustrezala bistvu tehnike.

Spiegel: Lahko bi Vam odvrnili povsem naivno: Kaj naj bi bilo tu obvladano? Saj ja vse funkcionira. Gradimo čedalje več elektrarn. Pridno proizvajamo. Ljudje v visokotehniziranih deželah imajo dobro oskrbo. Živimo v blagostanju. Kaj pravzaprav tu manjka?

Heidegger: Vse funkcionira. Prav to je grozljivo. Da vse funkcionira in da se funkcioniranje čedalje bolj širi z nadaljnjim funkcioniranjem in da tehnika človeka čedalje bolj izkoreninja, ga trga od zemlje. Ne vem, ali ste prestrašeni, jaz vsekakor sem, namreč zdaj ko gledam posnetke z Meseca na Zemljo. Sploh ne potrebujemo atomske bombe, izkoreninjenje človeka je že tu. Imamo samo še čisto tehnična razmerja. To, na čemer živi današnji človek, ni nikakršna zemlja več. Pred kratkim sva se v Provansi dolgo pogovarjala z Renéjem Charom, s pesnikom in partizanom, kakor veste. V Provansi so zdaj namestili rakete, zgradili raketne baze in pokrajino opustošili na nepredstavljen način. Pesnik, ki zagotovo ni sentimentalist in pristaš čaščenja idile, mi je dejal, da izkoreninjanje človeka, kakršno se dogaja tu, pomeni konec, če ne bosta mišljenje in pesnjenje spet dobila svoje nenasilne moči.

Spiegel: Zdaj bi bilo treba reči, da smo tu sicer radi in nam za našega časa tudi ne bo treba stran; a kdo ve, če je res človekovo določilo biti na tej Zemlji? Lahko si zamišljamo, da je človek brez določil. Vsekakor si vselej lahko predstavljamo možnost človeka tudi v tem, da se z Zemlje poda na druge planete. To se gotovo ne bo zgodilo še tako hitro. Toda, kje stoji zapisano, da je njegovo mesto prav tu?

Heidegger: Kolikor stvari poznam, vem, da je vse bistveno in veliko v človeškem izkustvu in zgodovini nastalo le iz tega, da je imel človek neko domovino in je bil zakoreninjen v izročilu. Današnja literatura pa je, na primer, pretežno destruktivna.

Spiegel: Beseda destruktivno nas tu moti toliko, kolikor je prav prek Vas in v Vaši filozofiji dobila vseobsežni kontekstualni smisel beseda nihilistično. Frapirani smo, da smo v zvezi z literaturo, ki jo Vi nedvomno lahko obravnavate oziroma bi jo morali obravnavati kot del tega nihilizma, slišali besedo destruktivno.

Heidegger: Rad bi dejal, da literatura, na katero mislim, ni nihilistična v mojem smislu.

Spiegel: Očitno vidite, kakor ste se tudi izrazili, neko svetovno gibanje, ki vodi do absolutno tehnične države; ali je že privedlo do nje?

Heidegger: Da!

Spiegel: Dobro. Zdaj pa se seveda postavi vprašanje: Ali posameznik sploh še lahko vpliva na ta

splet prisil, ali pa lahko nanj vpliva filozofija, ali nanj lahko vplivata oba skupaj, kolikor bi filozofija posamenika ali več posameznikov vodila do določene akcije?

Heidegger: Naj odgovorim na kratko in bržkone nekoliko prezgoščeno, toda iz dolgotrajnega razmisleka: Filozofija ne bo mogla vplivati na nikakršno neposredno spremembo zdajšnjega svetovnega stanja. To ne velja samo za filozofijo, ampak za vsakršno zgolj človeško misel in namero. Reši nas lahko še samo kak bog. Ostaja nam edino možnost, da se v mišljenju in pesnjenju pripravljamo na pojavitev boga oziroma na odsotnost boga v zatonu; da zatonemo pred obličjem odsotnega boga.

Spiegel: Ali obstaja kaka povezava med Vašim mišljenjem in prihodom tega boga? Obstaja tu, z Vašega vidika, neka vzročna zveza? Menite, da si boga lahko primislimo?

122

Heidegger: Ne moremo si ga primisliti, lahko vzbudimo kvečjemu pripravljenost za pričakovanje.

Spiegel: Toda ali lahko pomagamo?

Heidegger: Priprava na pripravljenost bi lahko pomenila prvo pomoč. Svet to, kar je in kakor je, ne more biti po človeku, a tudi ne brez človeka. To je z mojega vidika povezano s tem, da to, kar sem imenoval z besedo, ki nam je bila že davno izročena, z mnogoznačno in zdaj oguljeno besedo "bit", potrebuje človeka, zaradi svojega razodetja, ohranitve in upodobitve. Bistvo tehnike vidim v tem, kar sem poimenoval s "postavje", z izrazom, ki so se mu pogosto smejali in je bržkone neroden. Vladanje po-stavja pomeni; človeka je postavila, nagovorila in izzvala neka moč, ki se razodeva v bistvu tehnike in ki je ne obvladuje. Pripomoči k temu vpogledu: mišljenje česa več ne terja. Filozofija je prišla do konca.

Spiegel: V prejšnjih časih - a ne samo v prejšnjih - so menili, da ima filozofija posredno velik vpliv, neposrednega sicer le redko, toda posredno naj bi veliko pripomogla k prodoru novih struj. Če med Nemci pomislimo le na imena, kot so Kant, Hegel in vse do Nietzscheja, da o Marxu sploh ne govorimo, lahko dokažemo, da je imela filozofija po ovinkih neznanski vpliv. Menite, da je zdaj s tem vplivanjem filozofije konec? In če pravite, da je stara filozofija mrtva, da je ni več, je s tem zapopadena tudi misel, da tudi tega vpliva filozofije, ki je poprej vendarle obstajal, ni več?

Heidegger: Neko drugo mišljenje posredno lahko učinkuje, toda neposredno, tako da bi mišljenje kavzalno spreminjalo svetovno stanje, ne.

Spiegel: Oprostite, ne želimo filozofirati, tega nismo sposobni, toda tu smo na meji politike in filozofije, zato nam dovolite, da se tako pogovarjamo naprej - pravkar ste rekli, da filozofija in posameznik ne moreta storiti nič drugega...

Heidegger: ...kot predpripravljeni pripravljenost samo-odprtosti za prihod ali izostanek boga. Tudi skušnja tega izostanka ni nič, marveč osvobojenost človeka id tega, kar sem v Biti in času poimenoval zapadlost bivajočemu. K predpripravi navedene pripravljenosti spada osmislitev tega, kar je danes.

Spiegel: Toda tedaj bi moralo dejansko priti do znamenitega sunka od zunaj, od boga ali kogar koli že. Torej mišljenje danes od samega sebe in po samem sebi nima nobenega vpliva več?

Prej ga je po mnenju sodobnikov pa tudi po našem mnenju imelo.

Heidegger: Toda ne neposredno.

Spiegel: Omenili smo že Kanta, Hegla in Marxa kot velike gibalce. A sunki so izšli tudi iz Leibniza - glede na razvoj moderne fizike in s tem na nastanek modernega sveta sploh. Mislimo, da ste poprej rekli, kako na takšno učinkovanje danes ne računate več.

Heidegger: Ne več v smislu filozofije. Vlogo dosedanje filozofije so danes prevzele znanosti. Da bi prišli do zadostne razjasnitve "učinkovanja" mišljenja, bi morali podrobneje pojasniti, kaj naj bi tu pomenila učinek in učinkovanje. Če bi hoteli zadovoljivo pojasniti stavek (zadostnega) razloga, bi bilo potrebno temeljitejšo razlikovanje med povodom, sunkom, vplivom, pomočjo, oviranjem in sopogamjanjem. Filozofija se je razpustila po posameznih znanostih: psihologiji, logiki, politologiji.

124

Spiegel: In kdo je zdaj zavzel mesto filozofije?

Heidegger: Kibernetika.

Spiegel: Ali pa verni, ki ohranja svojo odprtost?

Heidegger: Toda to ni več filozofija.

Spiegel: Kaj pa je potem?

Heidegger: To imenujem drugo in drugačno mišljenje.

Spiegel: Poimenovali ste ga za drugačno mišljenje. Bi to lahko formulirali nekoliko jasneje?

Heidegger: Ste mislili na stavek, s katerim se sklene moje predavanje Vprašanje po tehniki (Die Frage nach der Technik), "Vpraševanje je vernost mišljenja"?

Spiegel: V Vaših predavanjih o Nietzscheju smo naleteli na stavek, ob katerem se nam je posvetilo. Tu pravite: "Ker vlada v filozofskem mišljenju najvišja možna zavezanost, mislijo vsi veliki misleci isto. Toda to isto je tako bistveno in bogato, da ga kak posameznik ne more nikdar izčrpati, marveč vsakdo vsakogar le še tesneje zaveže." A prav ta filozofska zgradba naj bi se po Vašem mnenju zdaj sklenila.

Heidegger: Je sklenjena, s tem pa za nas ni postala nična, marveč je na novo pričujoča prav prek razgovora. Moje celotno seminarsko in predavateljsko delo minulih trideset let ni bilo v glavnem nič drugega kot interpretiranje zahodne filozofije. Sestop k zgodovinskim temeljem mišljenja, razmislek o vprašanjih, na katera že od grške filozofije dalje niso pomislili, to ni nikakršna opustitev izročila. Pravim pa: Način mišljenja tradicionalne metafizike, ki se sklene z Nietzschejem, ne nudi nobene možnosti več za misleče izkustvo temeljnih potez šele začenjajoče se tehnične dobe.

125

Spiegel: Pred približno dvema letoma ste v razgovoru z nekim budističnim menihom govorili o "povsem novi metodi mišljenja" in dejali, da bo "ta nova metoda sprva dostopna le nekaterim ljudem". Ste s tem hoteli reči, da bo imelo lahko le nekaj ljudi vpogled, ki je po vašem možen in nujen?

Heidegger: "Imelo" v čisto prvotnem pomenu. Da ga na neki način lahko izrečejo.

Spiegel: Da, toda transmisije do udejanitve tudi v razgovoru z budistom niste napravili vidljive.

Heidegger: Vidne je sploh ne morem napraviti. O tem, kako to mišljenje "učinkuje", ne vem ničesar. Je lahko tudi tako, da danes pot mišljenja vodi do molka, s čimer naj bi bilo mišljenje obvarovano pred tem, da se izrabi v enem letu. Lahko je tudi tako, da bo do "učinka" prišlo šele v 300 letih.

Spiegel: To dobro razumemo. A ker ne živimo 300 let, temveč živimo zdaj in tukaj, ne moremo molčati. Mi - politiki, polpolitiki, državljani, novinarji itn. - moramo neogibno sprejemati te ali one odločitve. Znajti se moramo v sistemu, v katerem živimo, poskušati ga moramo spremeniti, poiskati tesna vrata do reforme in še tesnejša v revoluciji. Pomoč pričakujemo od filozofov, četudi, seveda, le posredno pomoč, pomoč prek ovinkov. Zdaj pa smo slišali: Ne morem vam pomagati.

Heidegger: Res ne morem.

Spiegel: Nefilozofom mora to vzeti pogum.

Heidegger: Ne morem, ker so vprašanja tako težka, da bi bilo v nasprotju s to nalogo mišljenja obenem še javno nastopati, pridigati in izvijati moralno cenzuro. Morda se lahko odločimo za naslednjo tezo: Skrivnosti planetarne premoči nemišljenega bistva tehnike ustreza predhodnost in nerazvidnost mišljenja, ki poskuša razmisliti o tem nemišljenem.

Spiegel: Torej se ne uvrščate med tiste, ki takoj pokažejo pot, če jih le hoče kdo poslušati.

Heidegger: Ne! Ne poznam poti do neposredne spremembe pričujočega svetovnega stanja, kolikor seveda predpostavljamo, da to sploh je v moči človeka. Zdi pa se mi, da bi poskušajoče mišljenje lahko vzbudilo, razjasnilo in utrdilo že omenjeno pripravljenost.

Spiegel: Odgovor je jasen - toda ali lahko neki mislec reče in ali sme reči: Samo počakajte, v 300 letih se bomo že domislili nečesa?

Heidegger: Ne gre le za to, da bi čakali dokler človeku po 300 letih ne bo prišlo kaj na misel, marveč za to, da iz komajda mišljenih temeljnih potez današnje dobe brez preroških pretenzij mislimo v prihodnji čas. Mišljenje ni nedejavnost, marveč samo v sebi delovanje, ki je v dialogu z usodo sveta. Zdi se mi, da iz metafizike izvira joča razlika med teorijo in prakso ter predstava o transmisiji med njima zapira pot do vpogleda v to, kar razumem z mišljenjem. Bržkone na tem mestu lahko opozorim na svoja predavanja, ki so izšla 1954 v knjigi z naslovom Kaj pomeni mišljenje? (Was heisst Denken?). Morda je tudi to znamenje našega časa, da od vseh mojih spisov berejo prav tega najmanj.

127

Spiegel: Vrnimo se na začetek. Ali si ne bi mogli zamisliti, da je nacionalsocializem po eni plati udejanitev navedenega "planetarnega gibanja", po drugi plati pa poslednji, najslabši, najmočnejši in hkrati najšibkejši protest proti gibanju "planetarno določene tehnike" in novoveškega človeka? Očitno obstaja v Vaši osebi neko nasprotstvo, tako da veliko produktov Vaše dejavnosti lahko raložimo pravzaprav le na ta način, da se z različnimi deli svojega bitja, ki se ne tičejo filozofskega jedra, oklepate veliko stvari, o katerih kot filozof veste, da ne bodo ostale - na primer pojmov, kot so "domovina", "zakoreninjenost" in

podobnih. Kako spada skupaj to dvojje: planetarna tehnika in domovina?

Heidegger: Tega ne bi rekel. Zdi se mi, da tehniko vendarle absolutizirate. Na položaj človeka v svetu planetarne tehnike ne gledam kot na nerazberljivo in neizbežno usojenost, marveč vidim nalogo mišljenja prav v tem, da v okviru svojih meja človeku sploh šele pomaga doseči zadostno razmerje z bistvom tehnike. Nationalsocializem se je sicer usmeril na to pot; toda ti ljudje so bili preveč nezreli v mišljenju, da bi dosegli dejansko eksplicitni odnos do tega, kar se dogaja danes in je na poti že tri stoletja.

Spiegel: Ali imajo danes ta eksplicitni odnos na primer Američani?

128 Heidegger: Tudi oni ga nimajo; zapleteni so še v mišljenje, ki kot pragmatizem sicer daje zagon tehničnim operacijam in manipulacijam, hkrati pa zapira pot osmislitvi samosvojosti moderne tehnike. Vendar pa se v ZDA zdaj pa zdaj nakažejo poskusi, da bi se rešili pragmatično-pozitivističnega mišljenja. In kdo od nas bi lahko presodil, če se nekega dne v Rusiji ali na Kitajskem ne bo prebudilo prastaro izročilo "mišljenja", ki bo pomagalo pri omogočenju človekovega svobodnega razmerja do tehničnega sveta.

Spiegel: Kolikor ga nimamo vsi in nam ga filozofi ne morejo šele dati...

Heidegger: O tem, kako daleč bom prišel s svojimi mišljenjskimi poskusi in na kakšen način ga bodo privzemali v prihodnje in ga plodno spreminjali, sam ne bom odločal. Nazadnje sem leta 1957 v govoru v počastitev jubileja freiburške univerze, ki sem ga naslovil Stavek identitete (Der Satz der Identität), skušal z nekaj koraki mišljenja pokazati, koliko se mišljenjskemu izkustvu o tem, na čem temelji svojstvenost moderne tehnike, odpira možnost, s katero bi človek tehnične dobe skusil odnos do nagovora, ki ga zmore ne le

slišati, ampak mu že prej sam pripada. Moje mišljenje je v neogibnem odnosu s Hölderlinovim pesništvom. Hölderlina nimam za enega izmed pesnikov, čigar delo zgodovinarji literature obravnava jo hkrati z mnogo drugimi. Zame je Hölderlin pesnik, ki kaže v prihodnost, ki pričakuje boga in zato ne more ostati le predmet raziskav o Hölderlinu v smislu literarnozgodovinskih predstav.

Spiegel: A propos Hölderlin - oproščamo se, ker moramo še enkrat citirati. V svojih predavanjih o Nietzscheju pravite, da je "na različne načine poznani spor med dionizičnim in apoliničnim, sveto stratjo in treznim prikazovanjem skriti stilski zakon zgodovinske določenosti Nemcev ter da moramo biti pripravljeni, da ga nekega dne upodobimo. To nasprotje ni kaka formula, s katero bi potem lahko opisovali kulturo. Hölderlin in Nietzsche sta s tem sporom pred nalogo Nemcev postavila vprašaj glede njihovega zgodovinskega najdenja bistva. Smo razumeli to znamenje? Nekaj je gotovo: Zgodovina se nam bo maščevala, če je ne bomo razumeli." Ne vemo, katerega leta ste zapisali to, menimo, da je bilo leta 1935.

129

Heidegger: Citat bržkone spada v predavanja o Nietzscheju iz 1936/37: Volja do moči kot umetnost (Wille zur Macht als Kunst). Lahko pa bi to izrekel tudi v naslednjih letih.

Spiegel: Da, bi to lahko nekoliko bolj pojasnili? S splošne poti nas namreč vodi do konkretne opredelitve Nemcev.

Heidegger: V citatu navedeno bi lahko povedal tudi takole: Prepričan sem, da se obrat lahko pripravlja le na tistem kraju sveta,

na katerem je nastal moderni tehnični svet. Da se ne more zgoditi s prevzemom zen budizma ali drugih vzhodnih skušenj sveta. Za obrat v mišljenju potrebujemo evropsko izročilo in novo prisvojitve le-tega. Mišljenje se spreminja le z mišljenjem, ki je istega izvora in določenosti.

Spiegel: Na istem mestu, na katerem je tehnični svet nastal, se mora, mislite...

Heidegger: ... v heglovskem smislu prerasti, ne odstraniti, temveč prerasti, vendar ne edino po človeku.

Spiegel: Pripisujete prav Nemcem kako posebno nalogo?

Heidegger: Da, v smislu razgovora s Hölderlinom.

Spiegel: Menite, da imajo Nemci posebne kvalifikacije za ta obrat?

130

Heidegger: Mislim na posebno notranje sorodstvo nemškega jezika z jezikom Grkov in njihovim mišljenjem. To mi danes zmerom znova potrjujejo Francozi. Ko začnejo misliti, govorijo nemško; zagotavljajo, da s svojim jezikom ne pridejo skoz.

Spiegel: Ali s tem pojasnujete, da imate tako velik vpliv v romanskih deželah, predvsem pri Francozih?

Heidegger: Ker vidijo, da z vso svojo racionalnostjo v današnjem svetu ne pridejo skoz, če gre za to, da bi ga razumeli v izvoru njegovega bistva. Kakor ni mogoče prevesti pesmi, tako tudi mišljenja ni mogoče prevesti. Lahko ga le transkribiramo. Brž ko se držimo dobesednega prevajanja, se vse spremeni.

Spiegel: Nelagodna misel.

Heidegger: Dobro bi bilo, če bi vzeli to nelagodnost velike razsežnosti zares in bi končno premislili, kako daljnosežne spremembe je prestalo grško mišljenje s prevodom v rimsko latinščino. To je bil dogodek, ki nam še danes preprečuje poln premislek temeljnih besed grškega mišljenja.

Spiegel: Gospod profesor, izhajamo kajpada iz optimizma, da se dajo stvari sporočiti, tudi prevesti, da miselno vsebino lahko sporočimo tudi čez jezikovne meje, kajti če tega optimizma ne bi bilo, bi nam grozila provincializacija.

Heidegger: Ali bi grško mišljenje za razliko od načina predstavljanja v rimskem svetovnem cesarstvu označili kot "provincialno"? Poslovna pisma lahko pišemo v vseh jezikih. Znanosti, za nas danes že tudi naravoslovne znanosti z matematično fiziko kot temeljno znanostjo, lahko prevajamo v vse svetovne jezike, natančno rečeno: pravzaprav ne prevajamo, marveč le govorimo isti matematični jezik. Tu smo se podali na široko in težko izmerljivo polje.

131

Spiegel: Verjetno spada k temi tudi to: Trenutno imamo, ne da bi pretiravali, krizo demokratično-parlamentarnega sistema. Imamo jo že dolgo. Imamo jo zlasti v Nemčiji, a ne samo v Nemčiji. Imamo jo tudi v klasičnih deželah demokracije v Angliji in Ameriki. V Franciji to že skoraj ni več kriza. Zdaj pa k vprašanju: Ali ne bi mogli priti prav od mislecev, morda kot stranski produkt, namigi o tem, da je treba ta sistem ali nadomestiti novim (in kakšen naj bi ta bil) ali pa začeti z reformo (in kakšna bi ta lahko bila). Sicer pride lahko do tega, da bodo filozofsko neizobraženi ljudje - in ti so

običajno tisti, ki stvari vzamejo v roke in so obenem v rokah stvari - da bodo ti ljudje delali napačne sklepe, morda celo povzročili strašne kratke stike. Torej: Ne bi moral biti tedaj prav filozof pripravljen razmisliti, kako naj si ljudje uredijo družbo v svetu, ki so ga sami tehnizirali? In ki jih je morda presegel? Ali ne pričakujemo po pravici prav od filozofov, da nakažejo, kako si predstavljajo možnosti življenja, in ali filozofi ne zgrešijo del, četudi majhen del svojega poklica in svoje poklicanosti, če k temu ničesar ne prispevajo?

132

Heidegger: Kolikor vem, posamezni mislec ni sposoben imeti nad svetom v celoti takšen pregled, da bi lahko dajal praktična napotila, zlasti pa ne ob nalogi, da znova odkrije osnovo samega mišljenja. Mišljenje bi pretiravalo, kolikor glede na veliko izročilo samega sebe jemlje resno, če bi se namenilo dajati napotila. S kakšno pravico naj bi to počelo? V območju mišljenja ni avtoritarnih izjav. Edino merilo mišljenja prihaja iz stvari same, ki jo misli. To pa je predvsem tisto vprašljivo. Da bi te stvari postale razvidne, bi najprej potrebovali razjasnitev razmerja med filozofijo in znanostmi, ob tehnično praktičnem uspehu se mišljenje v smislu filozofskega mišljenja čedalje bolj pojavlja kot nekaj odvečnega. Težkemu položaju, v katerega je mišljenje samo postavljeno glede na svojo lastno nalogo, ustreza zato odtujitev mišljenju, ki se hrani iz močne pozicije znanosti, tako da se more mišljenje odpovedati odgovorom, ki jih dnevno terjajo praktično-svetovnonazorska vprašanja.

Spiegel: Gospod profesor, v območju mišljenja ni avtoritarnih izjav. Tako nas pravzaprav ne sme presenečati, če tudi moderna umetnost težko nastopi z avtoritarnimi izjavami. Obenem pa jo imate za "destruktivno". Sama

moderna umetnost se pogosto razume kot eksperimentalna umetnost. Njena dela so poskusi...

Heidegger: Rad se pustim poučiti.

Spiegel: ...poskusi, ki izhajajo iz položaja osamljenosti človeka in umetnika; in izmed 100 poskusov uspe le eden.

Heidegger: Prav v tem je veliko vprašanje: Kje je umetnost? Katero je njeno mesto?

Spiegel: Dobro, toda tedaj terjate od umetnosti nekaj, česar od mišljenja ne terjate več.

Heidegger: Ničesar ne zahtevam od umetnosti. Dejal sem le, da je vprašanje, na katerem kraju je umetnost.

133

Spiegel: Ali je umetnost zaradi tega, če ne ve za svoje mesto, destruktivna?

Heidegger: Dobro, črtajte to. Rad pa bi poudaril, da ne vidim kažipota moderne umetnosti, ostaja celo nejasno, v čem vidi ali išče tisto najbolj lastno umetnosti.

Spiegel: Tudi umetniku manjka zavezanost tradiciji. Lahko uživa v njej in reče: da, tako so lahko slikali pred 600 ali pred 300 ali celo pred 30 leti. Zdaj pa to ni več mogoče. Četudi bi hotel, tako ne more več. Največji umetnik bi bil v tem primeru genialni ponarejevalec Hans von Meegeren, ki je znal slikati "bolje" kot drugi. A tako ne gre več. Torej je umetnik, pisatelj, pesnik v podobnem položaju kot mis-

lec. Kako pogosto si moramo reči: Zamižimo.

Heidegger: Če si za okvir primerjave umetnosti in pesništva ter filozofije vzamemo "kulturni pogon", je zenačenje upravičeno. Če pa ni vprašljiv samo pogon, ampak je vprašljivo tudi to, čemur pravimo "kultura", tedaj pride tudi osmislitev te vprašljivosti v območje nalog mišljenja, katerega stisko si komajda lahko zamislimo. A največja stiska mišljenja je v tem, da danes, kolikor vidim, še ni spregovoril mislec, ki bi bil dovolj "velik", da bi mišljenje neposredno in v razločni podobi privedel pred njegovo stvar in s tem na njegovo pot. Za nas dandanašnje je veličina tistega, kar bi morali misliti, prevelika. Verjetno se lahko trudimo le tako, da gradimo na ozkih in na ne zelo daleč segajočih stezah nekega prehoda.

Spiegel: Gospod profesor Heidegger, zahvaljujemo se Vam za ta odgovor.